

Herthadalen som politisk kampplads i 1800-tallet

Af *Henrik Denman*

Folkemøder er langt fra et nyt fænomen i Danmark. I 1800-tallet blev demokratiseringsbevægelsen i Danmark styrket af, at Frederik 6. i 1834 indførte stænderforsamlingerne, der bl.a. fik stor betydning for danskernes mulighed for at debattere og engagere sig i politiske emner. De folkelige møder opstod som en forlængelse heraf og prægedes også af den spirende idé om national enhed i den danske helstat. Det første folkemøde fandt sted på Himmelbjerget i 1839 på initiativ af digterpræsten Steen Steensen Blicher, og siden 1843 kom Skamlingsbanken til at danne ramme om en række store folkemøder. Fra midten af 1800-tallet blev der også holdt flere forskellige folkemøder i København, og fælles for mange af arrangementerne var, at de ofte formåede at samle flere tusinde deltagere.

Roskilde havde været hjemsted for en af de fire rådgivende stænderforsamlinger, som forberedte indførelsen af grundloven i 1849. Efter vedtagelsen af grundloven udviklede folkemøderne sig snart til grundlovsmøder. På Sjælland kom de store grundlovsmøder i anden halvdel af 1800-tallet dog ikke til at finde sted i Roskilde, men blev arrangeret uden for købstaden, nemlig i Herthadalen ved Ledreborg Slot og i Klosterskoven ved Viby, der ejedes af Svenstrup Gods.¹

Herthadalen var i samtiden den bedst kendte folkelige mødeplads på Sjælland og løb med den helt store opmærksomhed op gennem anden halvdel af 1800-tallet. En oversigt udarbejdet af historikeren Inge Adriansen opstiller de 17 vigtigste mødesteder for folkefester i 1800-tallet, som siden er udsmykket med mindesmærker – og et af stederne er Herthadalen.²

I det følgende vil udviklingen af Herthadalsmøderne blive beskrevet op gennem årtierne fra det første møde i 1854 til slutningen af 1880'erne. Det var i den periode, at folkemøderne her havde deres storhedstid og stedet blev et af landet mest besøgte mødepladser.

Ligesom ved andre folkemøder rundt om i landet var Herthadalsmøderne en blanding af fest og farver og politiske kamptaler. På den ene side var folkemøderne fester, hvor man samledes til musik, sang og dans, forlystelser og festfy-

Henrik Denman, f. 1954. Uddannet journalist, BA i Litteraturvidenskab 2008. Har udgivet bibliografier om danske digtere. Artikler og bøger om litteraturhistoriske og lokalhistoriske emner.

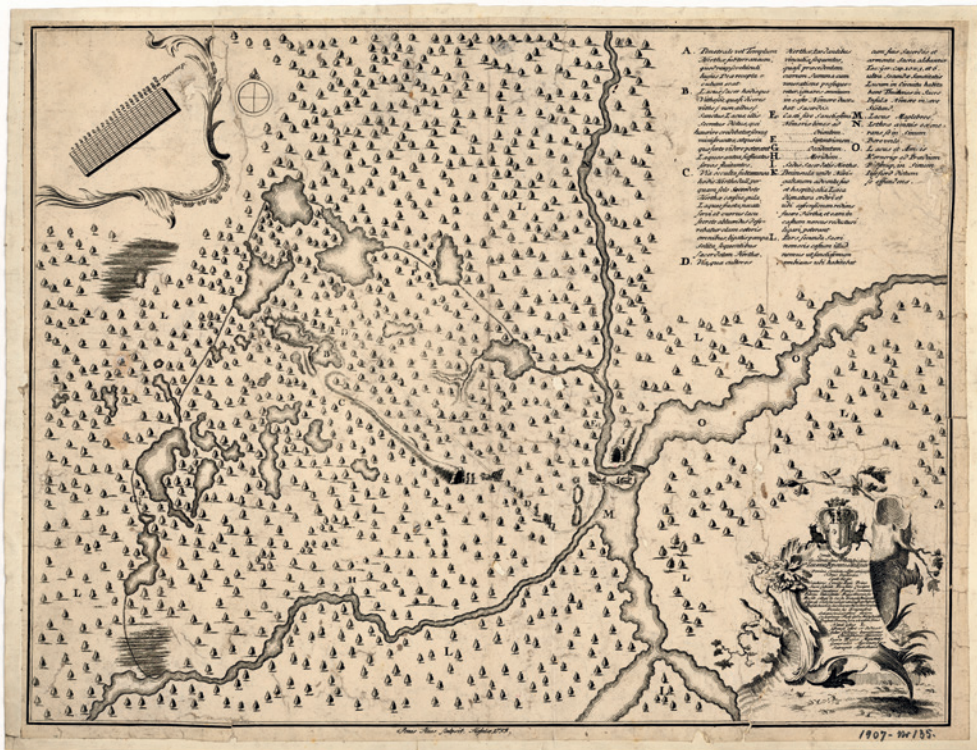

Fig. 1. Historien om Lejreegnen har i flere hundrede år interesseret flere historikere og kartografer. Ole Worm tegnede i 1643 et prospekt af Lejre, hvor han som den første angav Herthadalen på en tegning. Kortet over Herthadalen er fra 1753 og er tegnet af nordmanden Christopher Hammer, som i 1740'erne studerede ved Københavns Universitet og i 1772 blev medlem af Det Kongelige Norske Videnskabernes Selskab. På kortet er Herthadalen angivet som A og B. Det kgl. Bibliotek.

værkeri. På den anden side var folkemøderne en politisk platform i en tid, hvor massemedierne endnu ikke havde fået stor betydning.

De vigtigste temaer i de første årtier var spørgsmålet om hertugdømmernes rolle i det danske rige og en fejring af den forholdsvis nye grundlov. Efter nederlaget i 1864 og vedtagelsen af den reviderede grundlov i 1866 røg dansk parlamentarisme ind i en krise og blev en heftig politisk kamp mellem Højre og Venstre om styringen af landet, som først fandt sin afslutning med systemskiftet i 1901. Herthadalsmøderne var på mange måder et spejl af den politiske udvikling og den stadig mere indlædte kamp om folkestyrets indretning. Det var væsentlige temaer, som kom til at bestemme indholdet af grundlovs møderne i anden halvdel af 1800-tallet, og som vil blive belyst i det følgende.

Folkemøderne i Herthadalen kom til at bære præg af, at perioden var politiske brydningsår, hvor demokratiet skulle vinde fodfæste. Afholdelsen af store folkemøder i Herthadalen hang også sammen med den nære forbindelse, der var mellem arrangørerne og Holstein-familien på Ledreborg Slot.³

Lensgreve Christian Holstein ejede Ledreborg i perioden 1853-1895 og gav plads til grundlovs møderne i Herthadalen

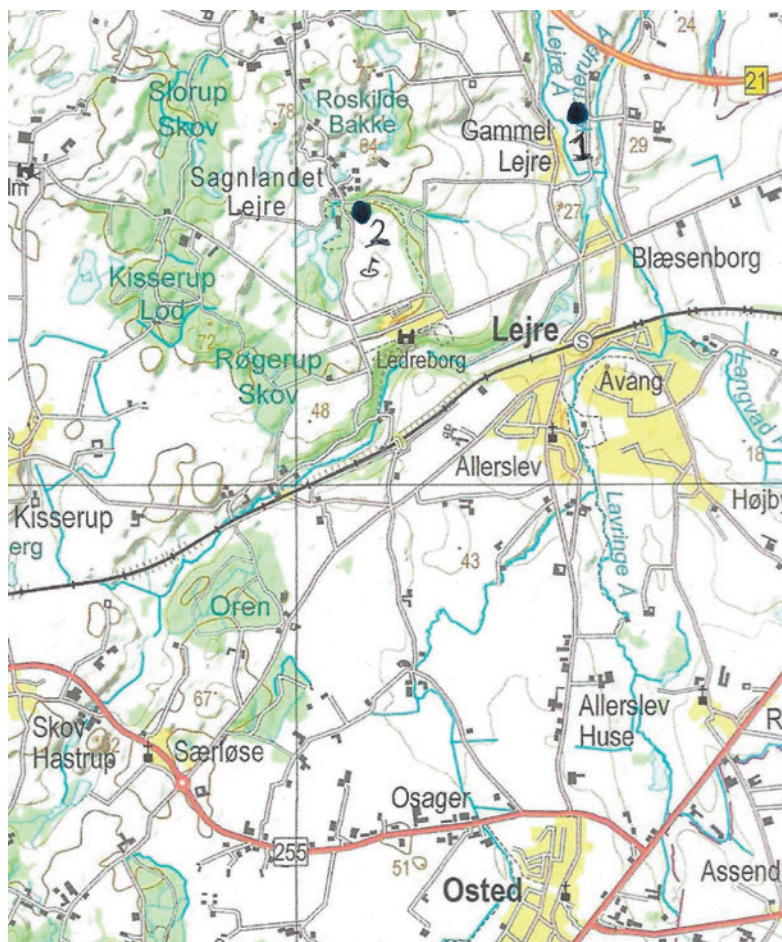

Fig. 2. De første folkemøder på Lejreegnen foregik ved Skibssætningerne ved Kornerup i 1851-52 (1). I 1854 arrangeredes den første grundlovsfest i Hertadalen (2), og dermed var en tradition grundlagt, som fortsatte gennem resten af 1800-tallet. Kort: Trap.

og deltog aktivt i planlægningen af møderne, men da hans søn, Johan Ludvig Holstein, tog over og blev knyttet tæt til de årlige folkemøder, fik de en markant stærkere fremtoning og vilje til at sætte en politisk dagsorden. Han overtog først Ledreborg i 1895 efter faderens død og ejede det til 1912, men hans betydning for folkemøderne blev stor allerede fra 1872, da han blev medlem af Folketinget.

Her vil Holstein-familiens tilknytning til Herthadalsmøderne blive beskrevet. Samtidig vil udviklingen i de politiske temaer på Herthadalsmøderne siden 1854 blive undersøgt gennem punktnedslag i en række af de store og afgørende møder frem til 1888.

En storhedstid for folkemøder

Folkemøder eller friluftsmøder havde deres storhedstid i perioden 1840-1950. Mange af de steder, hvor de blev arrangeret, er glemt i dag. Man kan dog i dag finde en del af de folke-

Fig. 3. Herthadalen med talerstolen i dag. I den snævre, skovbeklædte dal var formet en forsamlingsgryde, som historikeren Inge Adriansen har kaldt det. Foto: Henrik Denman.

lige mødesteder, fordi de er udsmykket med mindesmærker. I Herthadalen står der således en mindesten, rejst af sjællandske bønder i 1888. Folkemøderne var især et landligt fænomen, der ikke fandtes på samme måde i hovedstadsområdet.⁴ På Sjælland blev to lokaliteter centrale for folkemøderne, Halkevad ved Slagelse og Herthadalen.

Møderne var præget af folkestyrets mænd fra borgerskabet, og de vigtigste talere var præster, lærere og politikere, og de var i den tidlige periode præget af to fremtrædende emner, nemlig forholdet til Tyskland og forfatningsspørgsmålet. Allerede ved de første folkemøder på Himmelbjerget og Skamlingsbanken var festens officielle formål bl.a. at fejre mindet om det kongelige sprogskrift af 14. maj 1840.⁵

Op gennem 1800-tallet blev møderne til grundlovsfester, som ofte kunne samle flere end 10.000 deltagere. Ved møderne var talerne det centrale omdrejningspunkt. Talerne landet over var i begyndelsen ret kortfattede og ikke særlig politiske kontroversielle. Hvis mødet fik et politisk præg, kunne arrangørerne frygte for, at det stedlige politi ville gribe ind. Som forfatteren og højskoleforstanderen Holger Begtrup har formuleret det, så var disse omstændigheder en god grund til at pakke "*Sagens Alvor ind i et broget Dække af lystige Løjer*".⁶

Det gjaldt om at lokke flest mulige deltagere til, og det gjorde arrangørerne med bekvæmhed, dansepladser,

skydebaner og lignende forlystelser. men musik og sange var også vigtige elementer. Der var især i 1850'erne og ind i 1870'erne en frodig sangkultur, hvor både kendte og lokale sangskrivere hvert år skrev nye sange til anledningen. Blandt de flittigste sangskrivere var Grundtvig, Carl Ploug, Frederik Barfod, H.P. Holst og Christian Richard. Sangene handlede om grundlovsrådets typiske temaer med en sang for kongen, en sang for Danmark, en for grundloven og eventuelt en sang for det danske sprog. Sangene blev ofte trykt i programhæfter, som kunne købes og ofte blev gemt til minde om grundlovsfesten.⁷

Få år efter vedtagelsen af grundloven blev den sat under hårdt pres. Nationalliberale og Bondevenner samledes i en blok for at forsvare folkefriheden, dvs. den almindelige valgret, og de indbød til store folkemøder på fem-årsdagen for vedtagelsen af grundloven. Folkemøder blev til grundlovsrådets møder. Regeringen gav til gengæld politiet ordre til at overvåge grundlovsfesterne og opløse dem, hvis der blev udtalt for stor mistillid til ministeriet om landets styre. Dette politiske røre var baggrunden for den første grundlovsfest i Herthadalen i 1854.

Forløbere for Herthadalsmøderne

Allerede i 1851 fik Lejreområdet imidlertid en renæssance som centrum på Sjælland, da lokale politikere besluttede at arrangere det såkaldte Lejremødet, for at fejre et-årsdagen for Slaget ved Isted, et af højdepunkterne i Treårskrigen 1848-50.

Dette første folkemøde på Lejreegnen fandt ikke sted i Herthadalen, men i Kornerup. Det blev arrangeret 25. juli 1851. Formanden for festkomiteen, skolelærer S.M. Rørbech fra Glim, havde fået lov til at arrangere den festlige dag ved de såkaldte tingsten, siden kendt som skibssætningen, på sognefoged Peter Hansen Guldbergs mark i Kornerup tæt på Gl. Lejre. Hensigten med folkemødet var at skabe en forståelse i befolkningen for dens egen betydning, også politisk, efter at Danmark havde fået en grundlov.

Allerede ved dette første folkemøde havde arrangørerne et godt øje til historien i landskabet. I indbydelsen til festen stod der, at den skulle foregå på et sted, "hvor man efter de derværende Minder som ogsaa efter flere Oldgranskeres Udsagn, med al Rimelighed formoder i gamle Dage har været et Tingsted".⁸

Festen samlede 8-9000 deltagere, hvoraf nogle hundrede kom fra Roskilde by. Festkomiteen havde desuden lavet no-

Fig. 4. Lensgreve Christian Edzard Moritz Holstein til Ledreborg (1809-95) gav tilladelse til, at der kunne afholdes grundlovsrådets møder i Herthadalen fra 1854. Som medlem af Dannevirkeforeningen var han med til at arrangere folkemøderne. Foto: Det kgl. Bibliotek.

Fig. 5. N.F.S. Grundtvig holdt hovedtalen på det første folkemøde ved Kornerup i 1851 og var stærkt medvirkende til, at deltagerantallet nåede helt op på 8-9000 mennesker. Stik af C.A. Jensen fra 1843. Frederiksberg Arkiv.

get af et scoop, idet man havde fået N.F.S. Grundtvig til at holde festtalen. Han ønskede at bruge folkemødet i Lejre til en national manifestation. Han sagde bl.a., at han var glad for at holde tale til landets jævne bønder frem for de fine københavnere. Han talte om grundloven og mindet om Istedslaget, og når han nu skulle tale ude på landet, "*var der dog intet Sted, han saa gerne stod som paa det mindelige Leire*". Hans tale hyldede Frederik 7., som han sammenlignede med Frode Fredegod, en af de berømte Lejre-konger, og han holdt et længere foredrag inspireret af naturen og fortidsminderne på stedet.

Ud over Grundtvig var der taler af den bondevenlige folketingsmand Frederik Frølund, en ivrig forkæmper for at forbedre læreres og bønders forhold, og den 34-årige gårdbestyrer Hans Nielsen fra Dåstrup. Han havde flere gange forgæves søgt at blive valgt til Rigsdagen i Blæsenborgkredsen. Kredsen havde navn efter Blæsenborg Kro mellem Gl. Lejre og Allerslev. Senere skiftede kredsen navn til Lejrekredsen. På talerlisten var desuden folketingsmedlem A.C. Gleerup. Det øvrige arrangement bød på en sang af Grundtvig, fællespisning, sang og musik og til sidst fyrværkeri.

Det første folkemøde kaldte naturligvis på en gentagelse. En ny fest året efter med taler, sang og musik blev arrangeret og fik besøg af 3-4000 mennesker. Hovedtaleren var politikeren og bondevennen Anton Frederik Tscherning, der talte om helstaten, og Bondevennernes leder, J.A. Hansen.⁹

Dagen blev dog brat afbrudt, da vognen med fyrværkeriet pludselig antændte, brød i brand og blev til et stort fyrværkeri. De forspændte heste blev opskræmt og tog magten fra kusken, men der skete dog ingen ulykker på den menneskefyldte plads.

Året efter indbød formanden for den bondevenlige vælgerforening i Blæsenborgkredsen, Peder Jensen fra Lejre, til grundlovsmøde i skovrestauranten Herthadalskroen tæt på Herthadalen. Mødet skulle foregå den 25. juni 1853. Mødet måtte dog aflyses, fordi der i København var udbrudt en heftig koleraepidemi. I løbet af tre måneder blev 7219 københavnere angrebet, hvoraf 4742 døde, og dermed var epidemien så alvorlig, at den gav dønninger over hele landet og medførte aflysninger af folkemøder.

Tiden var præget af de politiske kampe i Folketinget, som i 1853 var blevet opløst to gange på grund af uoverensstemmelser med ministeriet Blume. Det blev i foråret samme år afløst af regeringen Ørsted, som imidlertid slog hårdt ned på

Fig. 6. Inskription på Hertha altar i Herthadalen.

politiske aktiviteter. Regeringen gav politiet landet over ordre til at overvåge grundlovsfesterne og opløse dem, hvis der blev udtalt mistillid til regeringen eller forelagt adresser til kongen om landets styrelse. Der var i denne periode en intens kamp, også symbolsk, om kongemagten ved grundlovsfesterne, idet kongens betydning var af både forfatningsmæssig og historisk karakter, både politisk og national. Fra 1854 kom der imidlertid mere styr på rammerne for de store grundlovsfester på egnen. Den 6. juni 1854 blev den første grundlovsfest afholdt i Herthadalen.

En lokalitet med en historie

Herthadalen har været et yndet udflugtsmål siden tiden omkring stavnsbåndets ophævelse i 1788. Dengang samledes

daglejerne fra de omkringliggende gårde på Herthadalskroen for at synge, drikke og danse til den lyse morgen. Det var derfor naturligt, at Herthadalen blev centrum for folkemøderne i anden halvdel af 1800-tallet. Området var i forvejen egnet til meget folkerige arrangementer, og her lå desuden et spisested, som kunne beværte i hvert en del af deltagerne på møderne.

Men der var andre gode grunde til at holde møderne i Herthadalen. Som forfatteren Hans-Ole Hansen har påpeget, egnede mødestedet ved skibssætningen i Kornerup sig ikke til store folkemøder. Den lå på et fladt område, hvor det var vanskeligt at høre, hvad der blev sagt fra talerstolen.¹⁰ Derimod har Herthadalen en god akustik, hvor mange mennesker kan høre, hvad der siges fra talerstolen. De landskabelige forhold gjorde, at der i den snævre, skovbeklædte dal var formet en forsamlingsgryde, som Inge Adriansen kalder det. Det var et såkaldt jordfaldshul, en sænkning, der er dannet i slutningen af istiden af en indkapslet klump dødis. På kanten af denne sænkning var der på et ukendt tidspunkt – måske i slutningen af 1700-tallet – rejst et "oldtidsalter" af store, tilhugne sten. Med nogle brædder over kunne alteret fungere som fundament for en talerstol.

Nok så betydningsfuldt var det, at det var muligt at knytte Herthadalen til Danmarks fortid. Herthadalen er opkaldt efter frugtbarhedsgudinden Hertha, til hvis ære de lokale bønder lod opføre en statue, som hvert forår blev sat på en løvsmykket kærre og ført rundt på marker og enge for at indvie og frugtbargøre jorden. Herefter skulle gudinden tvættes i Knapsø, og de trælle, som havde gjort tjeneste hermed, led den skæbne at blive opslugt af søen. Oprindeligt skal stedet have heddet Ærtedalen, men blev i 1643 omdøbt til Herthadalen af oldforskeren Ole Worm.¹¹

De tidligste Herthadalsmøder

1849-grundloven blev hurtigt sat under hårdt pres. Nationalliberale og Bondevenner samledes i en blok for at forsvare folkefriheden, dvs. den almindelige valgret, og de indbød flere steder i landet til store folkemøder på fem-årsdagen for vedtagelsen af grundloven.

Vigtige historiske mærkedage blev altså ikke alene brugt til at mindes og takke. De gav tillige anledning til at fremføre politiske budskaber og krav. Årsdagen for Frederik 7.s underskrivelse af junigrundloven, grundlovsdag, blev hurtigt en mærkedag. Den første store offentlige grundlovsfest blev

	Antallet af deltagere i det hermed tilhørende Billet.	Det her medbringer af Billetter.	Det hvor mange Billetter der er givet til Roskilde for Roskilde?
Delegationen i Roskilde, som har vedtaget hver 1 Billet. Justitsministerens Sekretær Lejregnen i Herthadalen Rigsarkivet i København Lejregnen i København Carl Brøndahl	1 1 1 1	1 1 1 1	
Translater R. Villemoes Fru V. M. Villemoes	1	1	1
Grosserer Hvalby med Søn	1	1	2
Postbrylløbet Roskilde	1	1	1
	10	8	4

Fig. 7. Indbydelse til grundlovsfest i Herthadalen i 1861, hvor medlemmer af Dannevirkeforeningen fra København kunne skrive sig på til togrejsen og festmåltidet ved Herthadalen. Billetter til festmåltidet kostede 1 rigsdaler. Desuden blev der udbudt billetter til jernbanetoget, tur og retur, samt befording fra Roskilde til Ledreborg. Rigsarkivet.

holdt i København i 1853, et par måneder efter at helstatsmanden A.S. Ørsted var blevet leder af regeringen. Allerede året efter, den 6. juni 1854, fulgte Lejregnen med ved at arrangere den første grundlovsfest i Herthadalen. Grundlovsmøder det år blev afholdt den 6. juni og ikke den 5. juni. Det store møde fandt sted i Herthadalen, mens der i Boserup Skov ved Roskilde blev arrangeret en festdag uden taler.

Møde blev indledt af højesteretsadvokat Carl Christian Wilhelm Liebe, mens hovedtaler var folketingsmand Balthazar Christensen, der var valgt i Blæsenborgkredsen. Han talte udførligt om grundlovens goder og udråbte et leve for kongen og for den gave til befolkningen, grundloven blev betragtet som.

På mødet blev talerne overvåget af myndighederne, repræsenteret af den lokale repræsentant for politiet, herreds-

Fig. 8. Et udsnit af deltagerne ved det store grundlovs møde i Hert hadalen i 1861. Stik fra Illustreret Tidende 16.6.1861.

Mødet i Herthadalen 1861. Træsnit i Illustreret Tidende.

fogeden i Lejre Herred, og birkedommer i Ledreborg birk, kancelliråd de Conninck, Talerne holdt sig behørigt inden for de rammer, som var udstukket for politisk prægede taler. Det gik så godt, at myndighedspersonerne ikke fandt anledning til at gribe ind. Deltagerne udråbte sågar et hurra for de to myndighedspersoner efter talerne.

Efter en række år uden møder i Herthadalen blev der i 1858 der igen arrangeret grundlovs møde i Herthadalen. Den 14. juni skulle der afholdes folketingsvalg, og derfor arrangerede man prøvevalg i Herthadalen på grundlovs dagen den 5. juni. Antallet af deltagere nåede dog kun op på ca. 300 mennesker.

Ved det efterfølgende valg blev stemmeprocenten på 18 pct., hvilket kan forekomme lavt, men det var ganske almindeligt over hele landet, at valgdeltagelsen var beskeden. Det kunne tages som udtryk for, at den politiske interesse i befolkningen var lille, hvilket den nye grundlov ellers skulle ændre på. Tre år senere, i 1861, blev forholdene ændret radikalt. Den 14. juni skulle der igen afholdes folketingsvalg, og igen skulle der afholdes grundlovsfest. Den fandt sted den 5. juni og skulle vise sig at blive den hidtil største og mest betydningsfulde grundlovsfest i Herthadalen.

Grundlovs mødet i 1861

Arrangør af grundlovs mødet i 1861 var den nystiftede Dannevirkeforeningen.¹²

Dagen blev lagt i hænderne på et festudvalg, som bestod af baron Blixen Finecke, der var medlem af Rigsdagen, møbelhandler Frederiksen, protokolsekretær Caspar Schiørring og ejeren af Ledreborg Slot, lensgreve Christian Holstein. Forholdet til hertugdømmerne og til Tyskland var et af de mest omdiskuterede emner på tidens dagsorden. Over hele landet blev der i løbet af 1861 stiftet lokale Dannevirkeforeninger, som havde til formål at sikre, at Danmark fik fuldt udbytte af Treårskrigen 1848-1850 mod Tyskland og i fremtiden kunne beholde Slesvig i riget.

Treårskrigen havde en særlig betydning for to af festudvalgets medlemmer. Blixen Finecke havde deltaget i kamp i Slesvig den 5. juni 1848 i spidsen for en eskadron herregårdsskytter, og samme dag havde grev Holstein kæmpet i Slesvig.

Den 52-årige grev Holstein havde otte år tidligere overtaget Ledreborg gods og var blevet medlem af Dannevirkeforeningen samtidig med, at han opstillede som folketingskandidat i Blåsenborgkredsen. Hans valgprogram omfattede bl.a. et forslag om, at større og mindre jordbesiddere kunne samarbejde i rigsdagen. Årets grundlovs møde havde således mange forskellige politiske temaer – hertugdømmerne, grundloven og det forestående folketingsvalg.

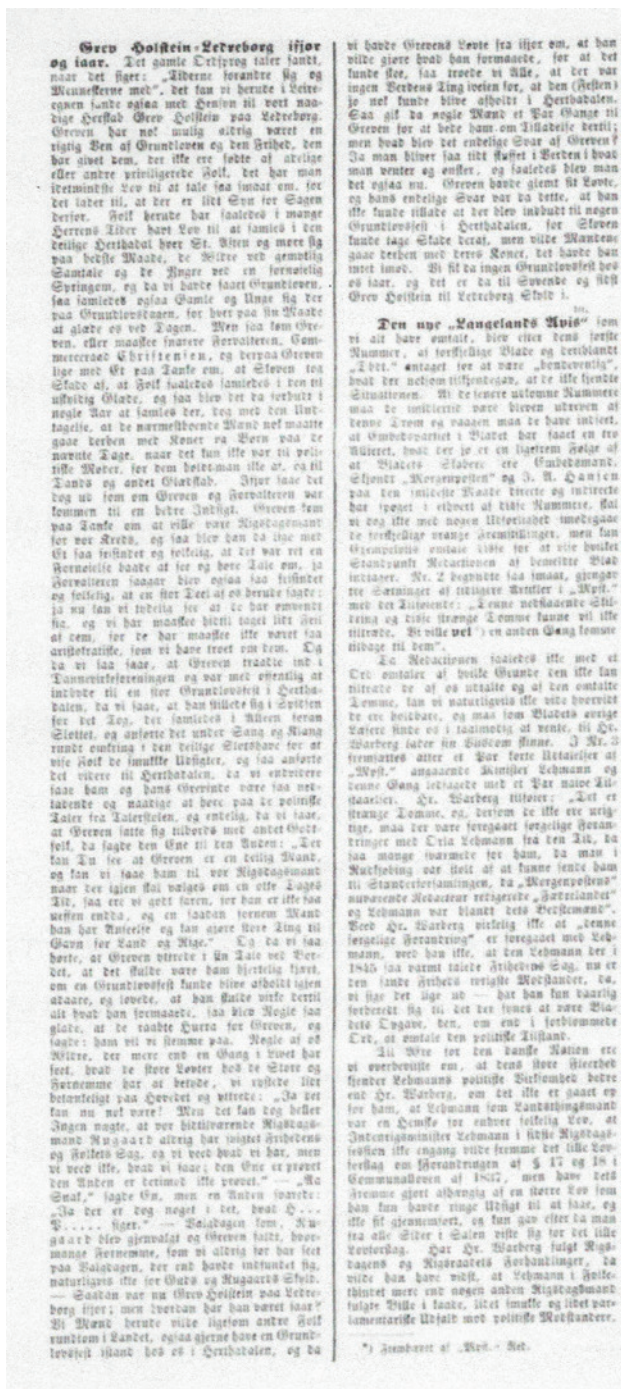

Fig. 9. Avisen Morgenposten bragte i 1862 et anonymt indlæg, signeret M, med overskriften "Grev Holstein-Ledreborg ifjor og iaar". Artiklen gav udtryk for, at grev Holstein var vendt på en tallerken med hensyn til at tillade grundlovsfester i Herthadalen.

Nok så interessant er det, at Herthadalsmødet havde stor bevågenhed i København. Medlemmer af Dannevirkeforeningen i København plus andre københavnere udgjorde en stor gruppe på omkring 500 deltagere, som rejste med ekstratog til Roskilde og derfra blev kørt i hestevogn til Herthadalen. Rammerne for grundlovsdagen i Herthadalen var festlige, og rejsen blev ifølge *Illustreret Tidende* organiseret på følgende måde:

*"Møde paa Banegaarden her i Byen [København] Festdagens Formiddag Kl. 11; og Kl. 12 vare de i Roeskilde. Her havde Festudvalget, der i enhver Henseende kunde tjene til Mønster for Bestyrere af Fester, sørget for at det nødvendige Antal Vogne var tilstede for at befodre Deltagerne i denne landlige Grundlovsfest videre. I en lang Række af over 100 Vogne drog man igjennem det festligt smykkede Roeskilde, hvis Beboere med en vis Alvor betragtede de "frygtelige" Dannevirkere, hvorom de daglig havde læst i hver en Avis. Da vor Herre lader Solen skinne over Alle, saa havde "Dannevirkerne" ogsaa godt Veir og benyttende dette frydede man sig ret ved Kjørslen til Ledreborg, hvilken Vej for Størstedelen gaar igjennem en udmærket smuk Allee, der føre til Herresædet. Ankommen hertil blev man ved Indgangen til Parken modtaget af den venlige Vert Grev Holstein, der med den fra Kjøbenhavn medfølgende udmærkede Hornmusik (22de Bataillons) i Spidsen, selv førte sine besøgende Gjester rundt i den delige Have."*¹³

Fra Ledreborg gik deltagerne til Herthadalen, hvor fejringen af grundlovsdagen kunne begynde. Deltagerantallet blev anslået til at være 4-5000 tilrejsende, hvoraf mange naturligvis var fra nærområdet, men der var også deltagere fra Køge- og Holbækegnen.

Ligesom ved det første folkemøde ved Kornerup havde arrangørerne håbet, at Grundtvig ville være til stede og holde en tale. "Gamle Grundtvig", som dagens første taler Blixen Fenicke omtalte ham, var dog præget af sygdom og magtede ikke at tage den lange tur ud til midten af Sjælland. Grundtvig kom dog alligevel til at sætte sit præg på grundlovs mødet. Som traditionen bød, blev der i løbet af dagen sunget flere sange, som var skrevet til lejligheden.¹⁴ Den første festsang med titlen "Velkommen!" var forfattet af Grundtvig på melodien til "Velkommen i den grønne lund", som blev indledt med følgende strofe:

*Velkommen her ved Leiregaard
I Ly af grønne Skove,*

*Som minder kækt om Kraftens Aaar
Med Fædres Tro og Love.*

I sangen beskriver Grundtvig den danske nationalkarakter, og han går derfra videre til det særlige forhold, som havde udviklet sig mellem konge og folk siden grundloven, ikke mindst i modstanden mod tyskerne.

*Da kjønt paa Dansk vi tales ved
Og godt forstaae hinanden,
Og vil ei Tysken holde Fred,
Saa slaae vi ham for Panden!*

Ingen skulle være i tvivl om, at den danske selvfølelse stadig var intakt efter Treårskrigen, og at Danmark var beredt til at stå op mod Tyskland. Sådan var stemningen blot tre år før det blev alvor med Slaget ved Dybbøl i 1864.

Blixen Finecke holdt en kort tale for kongen og grundloven og fik deltagerne med til at udråbe et tusindfoldigt leve for "*Danmarks Riges Grundlov og dens kongelige Giver*".

Hovedtaleren var pastor Rørdam fra Lyngby. Han sagde, at Danmark ikke måtte blive en træl under noget naboland og da slet ikke Tyskland. Danmark skulle stole på sig selv og på den tapre danske nation og skulle for alt i verden ikke tro, at landet ville få nogen hjælp fra andre lande hverken i øst eller vest. Han henviste til Absalon, som også havde modstået tysk pres, fordi han stolede på Gud og danskerne og ikke på stormagerne. Nu var det op til danskerne selv, for Frederik 7. "*havde vist Kjærlighed og Tillid til det danske Folk, og dette, som jo nu havde faaet almindelig Valgret, maatte vise sig denne Tillid værdigt*", som *Berlingske Tidende* skrev i sit referat.¹⁵

Møbelhandler Frederiksen valgte landbefolkningen som tema for sin tale. Han takkede de mange landboere, som beredvilligt havde hentet det store antal deltagere fra København og havde kørt dem til Ledreborg i hestevogne, og han udbragte et leve for den danske bondestand.

Dermed var første del af talerrækken overstået, og deltagerne kunne for en stund samles om festen. Omkring 400 gæster blev bænket ved lange, opdækkede borde og "*gode og rigelige Varer, iberegnet en meget god Vin, som kunde nydes af selv den mest affectedede "Feinschmecker"*", som referenten i *Illustreret Tidende* noterede sig.

Dannevirkeforeningens formand, etatsråd Christian Flor, var også til stede og holdt tale om det danske folk. Han note-

rede, at det var vanskeligt at tale om Danmarks fremtid uden samtidig at tænke på Tyskland. Han var overbevist om, at den tid ville komme, hvor Tyskland hellere ville have Danmark som ven end som fjende:

"Thi jo tydeligere Tydskernes Lyst til at beherske os kom for Dagen, desto mere bleve vi os selv, d.v.s. erkjendte og følte vi, ikke alene at vi besadde Noget fos os selv, som Fra Arilds Tid havde været vor Eiendom, navnlig vort Land indtil Eideren, men ogsaa, at vi eiede Noget i os selv, som udgjorde vort egentlige Liv og vor sandeste Glæde, vor saakaldte Nationalitet, d.e. vor danske Natur."

I rækken af efterfølgende taler var de gennemgående temaer Slesvigs tilknytning til Danmark, danskernes frihed, bøndernes vilkår – og kvinden, for uden hende *"Gud hjælpe os for gamle Danmark med dets danske Mænd"*, som etatsråd Flor udtrykte det.

Deltagerne fra København blev om aftenen kørt tilbage til stationen i Roskilde, hvor orkestret spillede fædrelandssange fra balkonen ud mod Hestetorvet, *"som lode til meget at tiltale de i stor Mængde forsamlede Roskildensere, der, forglemmende de rigelige Advarsler i en Deel af Pressen, gave "Dannevirkeforeningens" Medlemmer et kraftigt og som det lod til velmeent Hurra med paa Veien til Hovedstaden, hvis Grundlovsfest i Tivoli nok ikke skal kunde rose af at have haft et saa heldigt Udfald som Leirefesten"*, som det blev noteret i *Illustreret Tidende*.

Grundlovsfester i dødvande

Grev Holstein havde ved grundlovsfesten i 1861 afslutningsvist udtrykt håb om, at man det følgende år igen kunne samles i Herthadalen og fejre grundloven. Det kom ikke til at ske. Mødet blev aflyst, Dannevirkeforeningen var ved at gå i opløsning, og mørke skyer drev ind over landet efterhånden som konflikten med Tyskland om hertugdømmerne skærpedes – en krise, som endte med nederlaget i 1864. Der var dog flere begivenheder i disse år, der kom til at præge livet i Danmark, ikke mindst i 1863, da kongen uventet døde den 15. november.

Samtidig var der mislyde i den lokale valgkreds. Den københavnske avis *Morgenposten* bragte i sommeren 1862 et anonymt indlæg, som gav udtryk for, at grev Holstein var vendt på en tallerken med hensyn til at tillade grundlovsfester i Herthadalen. Artiklen forklarede, at greven ikke var så demokratisk indstillet, så det gjorde noget:

"Greven har nok muligt aldrig været en rigtig Ven af Grundloven og den Frihed, den har givet dem, der ikke ere fødte af adelige

eller andre privilegerede Folk, det har man idetmindste Lov til at tale saa smaamt om, for det lader til, at det er lidt Syn for Sagen derfor."¹⁶

Ifølge artiklen gav Holstein nok plads til en grundlovsfest året før, men det skyldtes blot, at der var valg til Rigsdagen, og så gjaldt det ifølge skribenten om for greven at stå i så positivt et lys som muligt. Nu var valget overstået, og da en gruppe mennesker ønskede at afholde en ny grundlovsfest, fik de angiveligt blot det svar af Holstein, at *"han ikke kunde tillade, at der blev indbudt til nogen Grundlovsfest i Herthadalen, for Skoven kunde tage Skade deraf, men vilde Mændene gaae derhen med deres Koner, det havde han intet imod"*.

På et efterfølgende møde i Herthadalen den 6. juli 1862 samledes en gruppe bondevenlige ledere fra egnen for at få en hensygnende, demokratisk vælgerforening genoplivet, som kunne påtage sig opgaven med at fortsætte traditionen med grundlovsmøder. En af deltagerne, Peder Jensen fra Lejre, skrev om mødet i *Morgenposten* og fortalte, at det altid havde glædet Holstein, når der blev samlet til grundlovsmøde i Herthadalen. Holstein gav udtryk for, at *"det vilde glæde ham, om ikke alene Egnens men ogsaa Valgkredsens Beboere samlede sig i Fremtiden ligesom i Fortiden, Grundlovsdagen til Grundlovsfest"*.¹⁷

Der blev dog ikke arrangeret flere grundlovsfester i Herthadalen i de efterfølgende år, og det var først, da grevens søn, Johan Ludvig Holstein, blev valgt til Folketinget i 1872, at det skulle blive nye tider for folkefesterne i Herthadalen. De følgende 15 år skulle blive en periode med store Herthadalsmøder, men også med en ny og politisk mere offensiv dagsorden.

Johan Ludvig Holstein

Drivkraften i det politiske arbejde i Venstres vælgerforening og i en genoplivning af Herthadalsmøderne var lensgreve Johan Ludvig Holstein (1839-1912). Han blev i 1872 som 33-årig valgt ind i Folketinget i Blæsenborgkredsen. Han stillede op som uafhængig konservativ, men nærmere sig i højere og højere grad Venstres politik.¹⁸

I sine yngre dage var han da også konservativ, om end uafhængig konservativ, der bakkede op om grundloven og ikke mindst den reviderede grundlov fra 1866.¹⁹

Han betragtede 1866-grundloven som en form for samfundskontrakt mellem de grupper i folket, der var uden skyld i krigen 1864, nemlig de godsejere og bønder, der

Fig. 10. Johan Ludvig Holstein (1839-1912) var politisk aktiv i partiet Venstre og opnåede en kort overgang at blive statsminister i 1909. Johan Ludvig Holstein var medlem af foreningen De Danske Vaabenbrødre, som blev i 1859, og som i mange år spillede en aktiv rolle som arrangør af folkemøderne i Herthadalen. Foto: Lars Peter Elfelt. Det kgl. Bibliotek.

var trætte af de nationalliberales doktrinære og urealistiske ledere.

Johan Ludvig Holstein anerkendte bondestandens ret til at tage del i landets styre, og han gik videre endnu. Selv om han klart afviste angreb på den private ejendomsret, havde han forståelse for de sociale problemer, som industrisamfundets vækst skabte hos arbejderne, og derved var han forud for sine standsfæller og de fleste Venstremænd i socialpolitik. Holstein gik desuden ind for størst mulig frihed til kirken og skolen, og han sympatiserede med det grundtvigske venstre.

Men det var dog ikke alle de politiske standpunkter i Venstre, han kunne bakke op om. Han afviste angreb på den private ejendomsret, og han var uenig i spørgsmål om tvungen fæsteafløsning og ophævelse af len, stamhuse og fideikomiser.

I 1870'erne søgte han at udnytte de nye muligheder ved at få tilvejebragt en samarbejdsaftale mellem godsejerne og Det Forenede Venstre. Efter hans opfattelse ville det være en alliance i overensstemmelse med 1866-grundlovens forudsætninger og intentioner, der måtte være et samvirke og en fornuftig balance mellem Lands- og Folketing. Holsteins bestræbelser bar imidlertid ikke frugt. Udnævnelsen af et rent godsejrerministerium og den arrogante hjemsendelse af Folketinget, som konseilspræsident (regeringsleder) J.B.S. Estrup foretog lige efter sin udnævnelse i 1875 som leder af

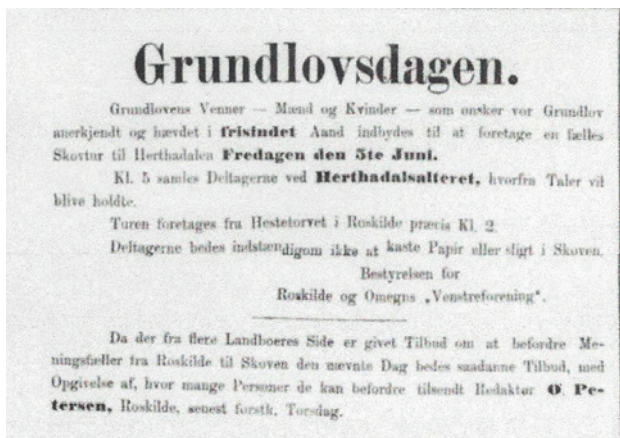

Fig. 11. Annonce for grundlovsfesten i Herthadalen i 1885. Roskilde Dagblad 3.6.1885.

regeringen, genskabte enigheden i Venstre, der nu blev opsat på så hurtigt som muligt at få has på Estrup. De politiske taler ved Herthadalsmøderne i 1870'erne og ikke mindst 1880'erne skal ses på den baggrund.

Holstein fik flere betydelige poster i Venstre og var i en periode finansordfører og politisk ordfører, og i 1877 blev han sammen med Frede Bojsen leder af den moderate Venstregruppe. Det skete efter at Det Forenede Venstre samme år var blevet sprængt. Men han nedlagde sit folketingsmandat i 1890 og bosatte sig i de følgende år i Fribourg i Schweiz, hvor han var mest optaget af teologiske og historiske studier. Han opnåede dog i 1909 at blive statsminister en kort overgang. Ved faderens død i 1895 overtog han Ledreborg Gods og gennemførte en restaurering af slottets bygninger og parkanlæg. Kirken på Ledreborg blev nedlagt og senere indviet til katolsk kapel.

Herthadalen og folkemøderne kom fra første færd ved valget i 1872 til at stå grev Ludvig Holsteins hjerte nær. "Dette sagnrige Sted i Danmark fik fra det Øjeblik af for anden Gang sin historiske Betydning som et politisk Midtpunkt og Samlingssted," skriver den politiske forfatter Erik Henriksen i et portræt af ham i sit store værk *Mændene fra Forfatningskampen*.²⁰

Fig. 12. Annonce for mødet i Herthadalen til fejring af stavnsbåndets ophævelse den 17.6.1888. Roskilde Dagblad 3.6.1888.

I Herthadalen blev der i tiden fra 1872 til 1890 holdt politiske møder med Holstein som midtpunkt på talerstolen. Han var kendt som et stort og engageret taler. Erik Henriksen har nedfældet en levende beskrivelse af Holstein som taler:

*"Hans Tales Virkning understøttedes i høj Grad af ydre Fortrin, Skikkelse, Holdning, især den ranke Holdning af Hovedet, Haandbevægelsernes Elegance, Foredragets Rytme, Stemmens blødt klingende Vellyd."*²¹

Grundlovmøder med nyt liv

Med grev Holsteins medvirken blev der snart pustet nyt liv i grundlovmøderne i Herthadalen. Som traditionen bød, var der både politiske taler og folkelig underholdning. Det gjaldt også mødet den 5. juni 1874, som det fremgår af annonceringen af mødet i *Roskilde Tidende*:

*"Ledreborg Afdeling af Selskabet "De danske Vaabenbrødre" 22 afholder en Fest i Hethadalen den 5te Juni 1874, som tager sin Begyndelse Kl. 12 Middag, og arrangeres saaledes: Hornmusik paa Plænen fra Kl. 12 til 2. Kl. 2 ¼ marscheres fra Schweizerkroen med et stort Musikkorps i Spidsen til Stenalteret i Skoven, hvor der vil blive holdt flere Taler, af hvilke Kredsens Folkethingsmand, Grev L. Holstein-Ledreborg holder Fest-Indvielses-Talen, hvilket bemærkes for Kredsens Vælgere. Efter Talernes Slutning marscheres tilbage til den smykkede Festplads, hvor der er Fællesspisning i et Spisetelt a 4 Mk. Pr. Kuvert. De øvrige Forlystelser ere Dands paa den store Dandseestrate efter et godt Orkester, Keglespil, Lystsejllads paa Søen med flere Baade og muligen Karrusel og Fugleskydning. Festpladsen oplyses om Aftenen med kulørte Lamper og Blus og Kl. 11 ½ afbrændes et stort Fyrværkeri."*²³

Ved Herthadalsmødet i 1874 blev deltagerantallet anslået til at være omkring 3000. Det tal skulle dog blive overgået adskillige gange i de kommende år.

Et af de første rigtig store møder blev holdt den 5. juni 1877. Mødet blev begunstiget af både smukt sommervejr og en overvældende tilstrømning. Faktisk var det den største folkesamling, der hidtil var set i Herthadalen. Der blev i aviserne anslået lidt forskellige deltagerantal, men det lå angiveligt mellem 9.000 og 12.000 besøgende.

Ifølge *Roskilde Tidende* var tilstrømningen fra hovedstaden så stor, at toget kun med besvær kunne føre de mange deltagere til og fra festen. Festen begyndte kl. 15 med kanonskud, og første taler var grev Holstein. Han gik til stålet, da han talte om de politiske modstandere. Han talte generelt om

fjendtlige strømninger mod kongemagten i flere lande, men sådan forholdt det sig ikke i Danmark. Hvis der var en fare for kongemagten, skyldtes den "slette Venner", skrev avisen og fortsatte:

*"Han [Holstein] tænker ikke paa Trappekrybet, men paa de Partier, som have tabt Folkets Gunst, som have tabt deres Magt til at staa i Spidsen for Styret, det Parti, som haanede Kongen og spyttede paa ham, da de ikke havde Brug for ham, som haanede det menige Folk, da det vilde styrke Baandet mellem Folk og Drot: men nu, da Magten er borte, nærmer sig Thronen med Forsikring om, at de ere Kongen tro og hengivne og anke over det menige Folks Mangel paa Troskab; det Parti, som ved alle Lejligheder raaber Hurra for Kongen saaledes, at det kunde hedde: Vi alene raabe, som af private Samtaler, ved Sammenkomster og Møder bruge Spioner og angive hvert Ord, for at saa Ulykke over Modstanderne."*²⁴

Holstein udtrykte derefter en tro på, at kongen og grundloven var ét, og at han med ligesindede ville ære kongen, mens de politiske modstandere ville bruge ham: *"derfor udsaa de en Gift, som skal fortære Baandet mellem Konge og Folk, og lykkes det, da han de maaske fejre."*

Talen afsluttedes med, at den store forsamling udråbte hurraråb for først kongen og derpå taleren. Mødet fandt sted på baggrund af alvorlige spændinger i folkestyret. Estrup havde et par måneder tidligere udstedt sin første provisoriske finanslov, og vreden og bitterheden begyndte for alvor at bryde frem og blive hørlig blandt Venstrevælgerne. Blandt politiske modstandere og i befolkningen var der stor overraskelse over, at regeringen havde taget dette kampmiddel i brug. Med vedtagelsen af finansprovisoriet var mange nået frem til en erkendelse af, at grundloven og folkefriheden var forlist, og mange så tidligere, frygtede magtmidler som træhest og hundehul taget i brug for at gøre befolkningen føjelig.

Flere af grev Holsteins politiske venner og medkæmpere på Rigsdagen var taget til Herthadalen for at tale, bl.a. folketingsmedlemmerne C.C. Alberti, P.Chr. Zahle og Viggo Hørrup, der nogle år senere skulle blive redaktør af det nye dagblad *Politiken*. Han brugte lejligheden i Herthadalen til at sige en af sine korte, klare sætninger: *"Vi vil staa paa det menige Folks Ret, indtil de, som nu har Magten, intet andet Valg har end gaa deres Vej eller bryde Loven."* Det skulle dog blive en langvarig politisk kamp.

Alberti, der altid udtrykte stor sympati for bondestanden, fokuserede på den reviderede grundlov fra 1866, som han mente gav bedre og større muligheder for, at flere grupper i

befolkningen kunne blive hørt og få medbestemmelse. Men han advarede mod, at nogle politikere forsøgte at sabotere den reviderede grundlov. De forsøgte at få skattelove igennem, som Venstre kæmpede mod:

"Men lad Magthaverne spørge Vælgerne! Lad os mindes, at vor Opgave er at bevare Grundloven for vore Efterkommere. Kan en Provisorisk gjentage sig atter og atter? Man forregner sig, hvis man tror, at man kan skræmme os. Vi finde os ikke i, at man forkogler Bevillingsmyndigheden. Vi komme sammen her paa Forsamlingens Nytaarsdag, for at styrke vort Borgersind og vort Borgermod og lægge et Baand om Vælgerne..."

Næste taler, folketingsmand H.P. Andersen fra Gislinge, talte ligeledes om lighed i folket, så man kunne slippe for trællesindet fra enevældens tid. Han talte om, at der var meget splittelse i samfundet, og at en del af befolkningen nu stod på siden og så mistroisk på friheden og retten, nemlig de politikere, der "handle med Folkets Penge, uden at Folket har været med i denne Handel".

"Lad os dog ikke tro, at der ej er Fare: der er Fare for Folkets Tilværelse som frit Folk og der er Spørgsmaalet om, hvorvidt Bonden skal være en fri Mand eller vende tilbage til Fædrenejhem under Godsejernes og Embedsmændenes Herredømme. Der er Spørgsmaal om, hvorvidt der skal være Frihed i Kirke og Skole eller om man skal lade sig snøre i en Ministers Snørliv."

Sammenlignet med de tidlige Herthadalsmøder blev der skruet gevaldigt op for den politiske retorik, hvilket da også blev bemærket i den konservative *Berlingske Tidende* i omtalen af den lange talerrække: "Flere af disses Taler vare holdte i en meget lidenskabelig Tone."²⁵

På Roskildeegnen var Herthadalsmødet ikke det eneste politiske grundlovsmøde dét år, men det var unægtelig det møde, som havde størst bevågenhed og tiltrak langt det største antal deltagere. To dage tidligere, den 3. juni 1877, afholdtes grundlovsmøde i Klosterskoven ved Viby. Festen samlede højst 5-600 deltagere. Som *Roskilde Tidende* ganske kort anførte, blev der efter talerne af lokale Højremænd fra egnen arrangeret et festmåltid, som kun få dog havde lyst til at nyde, og hvor stemningen ifølge avisen i det hele taget var mat.

Det står i skarp kontrast til den lange festdag i Herthadalen, med et leben på festpladsen oplyst med kulørte lamper og et "brillant Fyrværkeri", der afsluttede dagen kl. 23.

Herthadalsmødet og kongen

Grundlovsmøderne i de følgende år fik ikke stor bevågen-

hed og tiltrak blot et par tusinde deltagere. De politiske stridigheder i Rigsdagen kunne ellers give rig anledning til at samle vælgerne, hvor det hvert år især var de voldsomme kampe om finansloven, der var i centrum. Hvert år var det kun med stort besvær, at der blev vedtaget i normalt finanslov. Det lykkedes ikke i 1883, og da rigsdagssamlingen sluttede i april, blev der udsendt en såkaldt "midlertidig" finanslov. Dermed var landet igen ført ud i unormale forfatningstilstande.

Det var på den baggrund, at der i 1883 blev arrangeret et folkemøde i Herthadalen – ikke på grundlovsdag, men den 20. maj. Til mødet strømmede 14-16.000 deltagere fra alle egne af Sjælland. I aviserne blev det understreget, at der ikke var tale om en folkefest, for tiden var ikke til fest, men et folkemøde, "*hvor alvorlige Mænd mødtes for at høre et Alvorsord i disse for Friheden saa betrængte Tider*".²⁶

På mødet talte C. Berg og fik begejstret opbakning, og han blev fulgt af grev Holstein. Han understregede, at forsamlingen ville sikre deres grundlovsmæssige ret, som var truet:

"Vi kan, vi tør og vi vil ikke blive anderledes, end vi er. Vi vil have Grundloven fuldt ud, hverken mere eller mindre, ikke som en Naade, men som en Ret."

Indbyderne til folkemødet tog nu et usædvanligt initiativ, idet man ville sende en udtalelse fra mødet til kongen:

*"Det nuværende Ministerium har ved den provisoriske Finanslov tilsidesat Bevillingsretten, tilsidesat den almindelige Valgrets Tilkendegivelse og hidført en Tilstand, der er stridende mod Forfatningens Øjemed og Fædrelandets Vel. Derfor deler Forsamlingen Folketingets Mistillid til det nuværende Ministerium. Kun ved et Ministerium, der er et Udtryk for Folkets Anskuelse og Ønsker, vil Forfatningen atter virke efter sin Hensigt og den nuværende Stilstand afløses af Udvikling og Fremgang. Til Opnaelse af dette Maal tilsiger Forsamlingen sin kraftigste Bistand."*²⁷

Udtalelsen blev vedtaget af et flertal af festudvalget og til stor jubel blandt deltagerne. Få dage efter, den 26. maj, overrakte udvalget Herthadalsmødets henvendelse til kongen på Amalienborg. Kongen kvitterede for henvendelsen og holdt en tale, hvor han fastslog, at kun Rigsdagens ting, som repræsenterede folkets lovlige repræsentation, havde ret til at tale i folkets navn. "*Resolutionen angaaende min Regerings Handlinger, der fattes af andre Forsamlinger, have for mig ingen Betydning som gyldige Udtryk for Folkets Ønsker.*" Kongen ville dog samtidig fastholde grundlovens spilleregler, og ligesom Folket har ret til at vælge de mænd, det har tillid til, til at

deltage i statsstyrelsen, betonedede han sin ret til at vælge de mænd, der skulle danne regeringen.

*"Forfatningen kræver gensidig Agtelse for hverandres Rettigheder. Dersom de Herrer ville virke for Anerkendelsen heraf, ville de gøre vel imod Fædrelandet. Jeg beder Dem om at slutte Dem til mig i Ønsket om en lykkelig Fremtid for Lang og Folk."*²⁸

Det var formentlig ikke lige det svar, deputationen fra Herthadalsmødet havde håbet på, men den politiske bevågenhed, debatten havde skabt, og den store tilslutning, årets møde i Herthadalen fik, vakte sammen med henvendelsen til kongen betydelig opmærksomhed over hele landet. Fra Højres repræsentanter blev udtalelsen betegnet som respektløs og mødedeltagerne kaldt *"en sammenløbet Flok"*.

Dønningerne efter det store Herthadalsmøde lagde sig, kampen mellem ministeriet Estrup og Folketinget blev stadig heftigere, og i årene fra 1885 til 1894 blev der ikke vedtaget regelmæssige finanslove. Landet blev regeret udelukkende gennem en provisorisk finanslov, og Folketingets grundlovmæssige funktioner var sat ud af spil.

I 1888 skulle Herthadalsmøderne dog igen komme til at opleve en ny storhed, nemlig det store Herthadalsmøde på 100-års dagen for stavnsbåndets ophævelse.

Bondestandens politiske magt

Mens man kan betragte stavnsbåndets ophævelse og landboreformerne i slutningen af 1700-tallet i det hele taget som væsentlige skridt på vejen mod den danske bondes økonomiske frihed, må man betragte den hede politiske kamp, som mødet i Herthadalen i 1888 var en del af, som det næste logiske skridt på vejen. Den danske bonde var blevet selvejer, han var blevet økonomisk selvstændig – nu ville han have politisk indflydelse, som bønderne nok havde fået med grundloven fra 1849, men som Estrup-regeringen konstant søgte at underminere.

Det fik han også. Men det holdt hårdt, og på vejen mod den politiske indflydelse og magt, som først blev opnået efter århundredskiftet, kom folkemøderne i Herthadalen i almindelighed og 100-års dagen for stavnsbåndets ophævelse i særdeleshed til at spille en rolle.

Fig. 13. Mindestenen i Herthadalen for stavnsbåndets ophævelse.

Foto: Henrik Denman.

1850
HUNDREÅRS DAGEN
FOR
STAVNSBÅNDETS LØSNING
SATTE SJÆLLÆNDISKE BØNDER,
DETTE MINDE
OM HINE TIDLIGS HØRSINDEDE ARBEJDE
I TILID TIL
FRIHEDENS OG RETTENS
ENDELIGE SEJER
I
DANMARK.

Det var ikke kun i det parlamentariske styre, at det var omskiftelige tider. I 1888 blev den nordiske industri-, landbrugs- og kunstudstilling arrangeret i København – ved siden af det nuværende Tivoli, hvor Rådhuspladsen, H.C. Andersens Boulevard og Glyptoteket ligger. Det var en tid, hvor dansk industri for alvor var på vej fremad, og hvor også landbruget gik ind i industrialiseret produktion i form af andelsejede forædlingsvirksomheder, men det var også en tid, hvor polariseringen blandt befolkningsgrupper og på den politiske scene øgedes. Arbejderne var ved at organisere sig, den talstærke landbefolkning markerede sig, men det konservative Højre stod også stærkt. Det var ikke kun godsejernes parti. Provinsbyerne og embedsmændene bakkede også op om Højre.

Folkemødet i 1888 blev ikke afholdt på grundlovsdag, men i stedet indkaldte man til stavnsbåndsfest den 17. juni. Fra store dele af Sjælland stævnedes hestekøretøjer af forskellig art og størrelse mod Herthadalen for at mødes kl. 15. Heri var der ikke noget usædvanligt, for Venstrefolk af forskellig observans var vant til at deltage i de store folkemøder i Herthadalen. Det usædvanlige ved mødet i 1888 var, at en stor gruppe liberale fra København satte kurs mod Ledreborgskovene. Modsat tidligere behøvede de ikke at stå af i Roskilde, men kunne køre videre med toget helt til Lejre Station, som var åbnet i 1874. Herfra marcherede man samlet gennem Ledreborg til festpladsen. Som ved tidligere store folkemøder blev der angivet lidt forskellige tal for antallet af deltagere, men et rimeligt skøn ligger på omkring 12.000 deltagere.

Det brogede skue har rimeligvis set ud, som landarbejderdrengen Chr. Christensen senere erindrede en fest i Herthadalen i 1894, da han var seks år – han var født i 1888:

*"Jeg husker også de store fester, der var i Herthadalen. De kom helt inde fra Hornsherred, og de kom kørende i Slangealleen og kom hjem, og hestene stod tøjret på marken. Der var somme tider mange, når de kom ved 14-tiden. Kl. 15 marcherede man ud til talerstolen. Der var jo kun Højre og Venstre dengang, og om aftenen var der bal lige til kl. 3, så far havde travlt med at passe på hestene. De var urolige, for de kunne høre musikken. Der var tit slagsmål til festerne, men politiassistent Mortensen kunne ordne dem. Han slog dem med staven, så de skreg, og han jagede dem ud af skoven. Det var noget for os drenge at se på."*²⁹

I skoven var der gjort meget ud af udsmykningen, og et af dagens højdepunkter skulle være afsløringen af en mindesten for stavnsbåndets ophævelse: *"Her var Talerstolen anbragt*

nede i Dalen, smukt prydet med Blomster, Grønt og Flag, ligesom en Del Flag var anbragt om den tilslørede Mindesten overfor Talerstolen. Paa Skraaningerne og nede i Dalen havde den talrige Forsamling taget Plads," skrev Roskilde Dagblad i sin reportage.³⁰

Før lystigheden greb forsamlingen og løjerne tog fart, var der alvorlige sager på programmet. At netop 100-års festen for stavnsbåndets løsning havde alvorlige undertoner og blev brugt i den politiske kamp, var næppe mange i tvivl om – i hvert fald ikke, hvis de læste *Roskilde Tidende*. Her tog man i ugen før stavnsbåndsfesten detaljeret fat i de festligheder, der var arrangeret omkring Frihedsstøtten i København:

*"[Ved stavnsbåndsfesten] kunde der formentlig være Grund for Højre til ikke at give nogen særlig Glæde tilkjende overfor Bondestandens Frigjørelse. Alle Bestræbelser fra den Side gaar jo dog nu ud paa at forringe den almindelige Oplysning og gjennem dygtige Repræsentanter i det offentlige Liv har forstaaet at tilkjempe sig. Hvorfor da iværksætte en offentlig Demonstration, hvis egentlige Hensigt hverken af Venner eller af Modstandere kan misforstaas. Størstedelen af de Højremænd, der den 20de Juni deltager i Processionen til Frihedsstøtten, er næppe i Tvivl om, at det kun er et politisk Skaktræk, der her gjøres, et Led i Højres hele Agitation, et Forsøg paa at fremhykle en Glæde over Bondestandens Frigjørelse, som i Virkeligheden kun eksisterer hos et ringe Mindretal af dem, der deltager i Processionen."*³¹

Ingen kunne eller skulle være i tvivl om, at kampen for "Bondens Emancipation" ved 100-året for stavnsbåndets ophævelse ville stå helt centralt.

Den konservative *Roskilde Avis* var nu heller ikke i tvivl:

*"Flere Steder paa Landet, hvor man er mødt i Fælles Erkjendelse af, at Bondens Frigjørelse var en Omstændighed, der kunde samle alle Landets Borgere til enig Glæde, har der været arbeidet ihærdigt fra de forskellige Venstrelederes Side paa at faae neutrale Fester forstyrrede. De Mænd af Oppositionen, der havde tiltraadt Indbydelser til Fester paa og omkring den 20de Juni, ere blevne offentligt fremdragne og stemplede som Overløbere, om ikke med direkte Beskyldninger, saa dog med mistænkeliggjørende Antydninger."*³²

En af de Venstreledere, avisen måske har tænkt på, var Johan Ludvig Holstein, som holdt hovedtalen ved mødet i Herthadalen. Han sagde, at det var retsløse tider, og det ikke længere var en skam at kue de svage borgere, når man blot sidder på magten. Højre var nødt til at respektere oppositionens afvisning af det gældende styre, og oppositionen var hverken våbenløs eller retsløs, blot fordi landet stod uden en finanslov.

Fig. 14. Folkemøde i Herthadalen. Tidspunktet for mødet er ukendt, men billedet giver et indtryk af rammerne i Herthadalen for de populære folkemøder i 1800-tallet. Foto: Flensborg. Lejre Arkiv.

*"Der er Opgaver nok at tage op: Arbejdernes Kaar, Husmandens Uafhængighed og de store, økonomiske Spørgsmaal om Udvidelse af vor Handel og Industri. Vi skal arbejde det menige Folk op til noget, der virkelig duer. En velsitueret, uafhængig Bondestand skaber ogsaa en velsitueret, selvstændig Haandværkerstand. Vi forlanger Grundloven ubeskaaret tilbage – og saa fremad for Fremskridt, Frihed og Ret."*³³

Han opfordrede til, at landets borgere sluttede en pagt mellem land og by med det mål at sikre ret for alle, uret for ingen. *"Et Leve for en fastsluttet og enig Opposition, et Leve for det danske Frihedsparti, at det maa føre sin Sag til Sejr uden Vaklen og Frygt,"* sluttede han sin tale.

Politikerne og de sjællandske bønder, der deltog i folkemødet i Herthadalen, rejste en mindesten, som historikeren Jens Toftgaard har betegnet som "en slags modfrihedsstøtte" til Frihedsstøtten i København – to monumenter over de skarpe politiske modsætninger mellem Venstre og Højre.³⁴ Pengene til mindestenen af bornholmsk granit var indsamlet af især venstrebønder på Sjælland. På den smukt slebne frontflade stod hugget med guldmalede bogstaver:

"1888, Hundredaarsdagen for Stavnbaandets Løsning, satte sjællandske bønder dette Minde om hine Tidens højsindede Arbejde i Tillid til Frihedens og Rettens endelige Sejr i Danmark"

På mange måder var det store folkerige folkemøde den 17. juni 1888 kulminationen på en lang række store Herthadalsmøder, der de sidste godt 15 år havde haft Johan

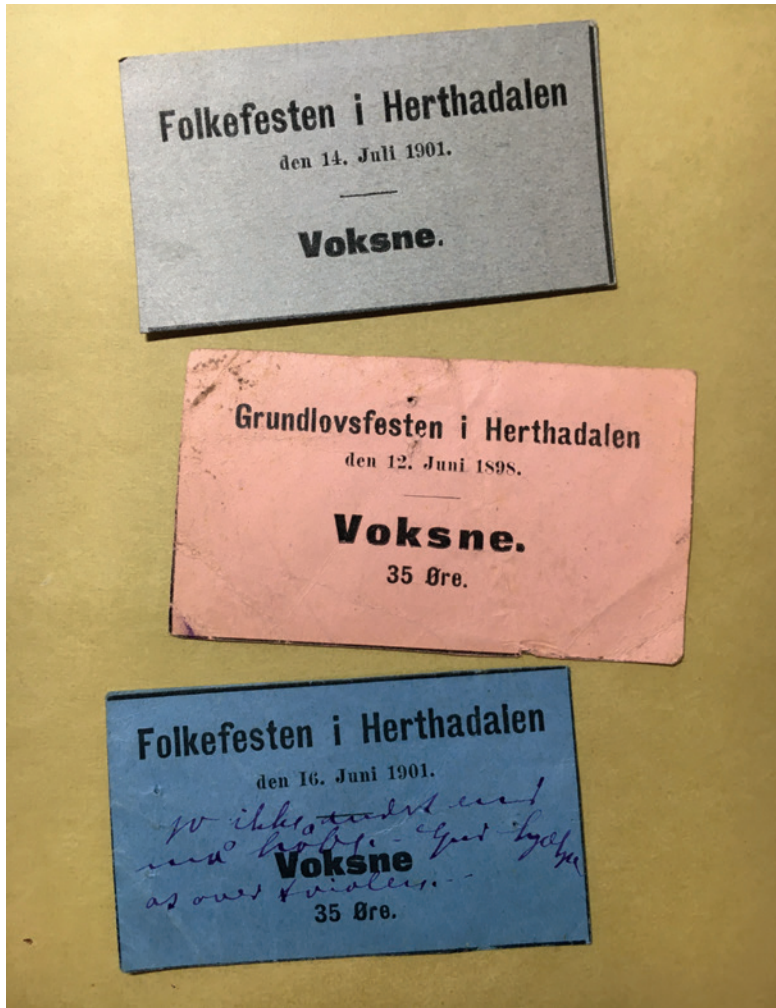

Fig. 15. Entrébilletter til folkemøder og en grundlovsfest omkring århundredskiftet. Lejre Arkiv.

Ludvig Holstein som frontfigur. Venstre afstod i det følgende år, 1889, at arrangere grundlovs møder i valgkredsen. Som *Roskilde Dagblad* skrev på forsiden på grundlovsdag den 5. juni 1889, så blev der ikke indbudt til folkemøder, for hvad skulle man holde fest for, og hvor skulle folkestemningen komme fra? Bladets redaktør mente dog ikke, at grundlovsdagen burde ende i glemmebogen, for den var for længst trængt ind i danskernes bevidsthed som den dag, der "kalder os fra det daglige Slid og samler os om Folkets store fælles Sag". Derpå bragte bladet følgende opfordring:

*"Naar næste Aars 5te Juni oprinder, skal vi saa ikke samles i Herthadalen? Dette til Overvejelse."*³⁵

Imidlertid fik disse begivenhedsrige og politisk aktive år en brat ende netop året efter. I 1890 afholdtes det politiske sommermøde den 22. juni, hvor grev Holstein var anmeldt

Fig. 16. Restauranten og underholdningen i Herthadalen og bådture på søen var gennem alle årene vigtige for den folkelige opbakning.

Billedet viser udsigten over søen ved Herthadalen.

Foto: Achton Friis.

som en af dagens talere. Men en uges tid forinden nedlagde han pludseligt og uventet sit mandat som Lejrekredsens folketingsmedlem. Da sommermødet fandt sted, var han allerede rejst til udlandet, hvor han opholdt sig i en lang årrække.

Eftertiden

Herthadalsmøderne fortsatte ind i 1890'erne, men deres storhedstid var ovre. Den førende politiske stemme på møderne var i de år Ole Hansen fra Bringstrup, der efterfulgte Johan Ludvig Holstein som Lejrekredsens medlem for Venstre i Folketinget. Møderne i Herthadalen blev mere lokalt præget og mistede derfor også deres interesse på landsplan.

Venstremanden Ole Hansen stod i spidsen for at fortsætte traditionen med folkemøder i Herthadalen i årene fra 1892. Flere af folkemøderne blev efterhånden mere upolitiske arrangementer. Der blev dog gjort forsøg på at puste nyt liv i de populære folkemøder i Herthadalen. Møderne var efter systemskiftet i 1901 sygnet hen, men i de følgende årtier blev der fortsat arrangeret politiske forsamlinger, skyttefester og såkaldte grundtvigske folkemøder.

I denne periode blev forstanderen på den nye Roskilde Højskole Thomas Bredsdorff en aktiv arrangør. Han grundlagde i 1907 Roskilde Højskole, og i 1909 fik han sat et samarbejde i gang mellem Roskilde Højskoleforening og Lejre Foredragsforening om igen at gøre Herthadalen til et samlingssted ikke for politiske, men for folkelige sommermøder. Forbilledet var nu de store Fruebjergmøder, som Frederiksborg Højskole indbød til hver sommer i Grib Skov. Thomas Bredsdorff var begejstret for den naturskønne ramme, som Herthadalen gav de nye folkemøder: *"Hele Dalsænkningen, der synes mig at være en af de mest fuldkomne Mødepladser, vi har her i Landet, var fyldt med Mennesker,"* skrev han i sin dagbog.³⁶

Fig. 17. Søen ved Herthadalen, hvor der altid var livlig aktivitet ved grundlovsfesterne i 1800-tallet. Foto: Henrik Denman.

I de følgende år drog han ved Skt. Hans i spidsen for en stor gruppe på op mod 170 sommerpiger i en lang række charabancvogne, som var firhulede, hestetrukne vogne med bænke. De bevægede sig gennem Roskildes gader og gennem den lange Ledreborg Allé til Herthadalen. Her talte i de år kendte personer, som ikke kun kom fra Danmark, men også fra Sverige og Norge. Der blev også holdt folkemøder i Herthadalen om efteråret, som kunne samle op mod 1000 mennesker. Møderne i det nye århundrede havde nok mistet deres politiske betydning, men deres kulturelle indflydelse var så meget større. Som Morten Bredsdorff skriver i sin bog om Thomas Bredsdorff:

*"Disse danske efterårsmøders betydning for dannelsen af en fri og oplyst folkelig tankegang og for styrkelsen af den folkelige fællesfølelse ved mødet mellem særprægede personligheder fra viden-skab, kirke og skole og brede tilhørerskarer kan vanskeligt vurderes højt nok."*³⁷

Tilknytningen til højskolen ebbede dog ud, da den blev arbejderhøjskole i 1929. De politisk prægede møder ophørte i begyndelsen af 1920'erne og blev erstattet af kulturelle møder, men interessen svandt ind i takt med, at interessen for de folkelige møder var forsvundet.

Indtil 1935 var møderne mere eller mindre partiløse, men fra 1935 var det Venstre, som stod bag. Møderne ebbede ud omkring 1960, og siden har der kun været få forsøg på at genoplive traditionen.

Efter Besættelsen blev Herthadalen kun få gange vakt til live igen som mødeplads for store arrangementer. I 1949 ar-

Fig. 18. Folkemøde i Herthadalen. U.å. Ukendt fotograf. Lejre Arkiv.

Fig. 19. Højskolemanden Thomas Bredsdorff fik fra 1909 sat et samarbejde i gang mellem Roskilde Højskoleforening og Lejre Foredragsforening om igen at gøre Herthadalen til et samlingssted ikke for politiske, men for folkelige sommermøder. Tegning af P.S. Krøyer 1907.

Fig. 20. Herthadalen blev atter samlingssted for et stort folkemøde den 5. juni 1999 i anledning af 150-året for grundloven. Foto: Peter Kr. Riber. Lejre Arkiv.

rangeredes et stort og velbesøgt grundlovsmøde i Herthadalen i anledning af 100-års jubilæet for grundloven, og det var en af de lejligheder, hvor deltagerne kunne få en lille fornemmelse af stemningen fra de store folkemøders tid i 1800-tallet. Herthadalen blev atter samlingssted for et stort folkemøde den 5. juni 1999 i anledning af 150-året for grundloven. Mødet gav igen anledning til at mindes, at der som mødested uden for byerne ikke findes mange steder i Danmark, der kan måle sig med Herthadalen.

Med Inge Adriansens ord var Herthadalen som vital kampplads blevet til tam tradition for til sidst helt at forsvinde. Kampens mål var indfriet, og nye perspektiver blev ikke formuleret her.³⁸

Hovedtalere i Herthadalen

I perioden 1854-1890 blev der holdt grundlovsmøder og andre store folkemøder i Herthadalen i følgende år, hvor følgende talere var hovedtalere:

- 1854 Balthazar Christensen
 1858 Frederik Frølund
 1861 Peter Rørdam
 1874 Johan Ludvig Holstein
 1875 Christian Holstein
 1876 Johan Ludvig Holstein
 1877 Johan Ludvig Holstein / C.C. Albert / P. Chr. Zahle
 1878 Johan Ludvig Holstein / Frede Bojsen / J.H. Andersen
 1879 Johan Ludvig Holstein
 1880 Johan Ludvig Holstein
 1881 Johan Ludvig Holstein
 1882 Johan Ludvig Holstein / Niels Hansen / Hans Dønnergaard
 1883 Johan Ludvig Holstein / Christen Berg
 1885 Johan Ludvig Holstein / Niels Hansen / Hans Dønnergaard
 1886 Johan Ludvig Holstein / Niels Neergaard
 1887 Johan Ludvig Holstein / Henning Jensen
 1888 Johan Ludvig Holstein / C.C. Alberti
 1890 Viggo Hørup / N. Hansen

Litteratur

- Adriansen, Inge: *Erindringssteder i Danmark. Monumenter, mindesmærker og mødesteder*. Museum Tusulanums Forlag 2010, s. 320-24.
- Begtrup, Holger: *Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede*. Gyldendal 2. udg. 1917, spec. S. 419-59.
- Bredsdorff, Morten: *Thomas Bredsdorff. En dansk højskolemand*. Det Schønbergske Forlag 1953, s. 120-22.
- Bruun, Niels Jørgen: "Folkemøde i Herthadalen" i: *Dagbladet* 29.5.1999.
- Bruun, Niels Jørgen: "En meget våd folkefest" i: *Dagbladet* 7.6.1999.
- Christensen, Chr.: "Grundlovsfesten i Herthadalen i 1877" i: *Roskilde-Føljetoner* nr. 1 1927, s. 23-28.
- Christensen, Tom: *Lejre bag myten*. Aarhus Universitetsforlag 2016.
- Denman, Henrik: "Kampen for bondestandens politiske magt" i: *Nyt i Lejre* 1988, nr. 4, s. 15-19.
- Friisberg, Claus: *På vej mod et demokrati*. Fremad 1975.
- Hansen, Hans-Ole: *Herthadalen i Lejre*. Lejre 1988.
- Hansen, Hans-Ole: "Om en mærkelig dal i Lejre" i: Robert Dumong (red.) i *Lejre Bogen* 2010, s. 23-30.
- Henrichsen, Erik: "Holstein Ledreborg" i: *Mændene fra Forfatningskampen*. Gyldendal 1913, bd. 1, s. 277-314..
- Hilden, Hans Peter: *Grev J.L. Holstein-Ledreborg som politiker indtil 1890*. Speciale Københavns Universitet 1965. 162 s.
- Jensen, Hans: *Myten om det "lille" Danmark*. Udgivet af Arthur Jensen 1941.

- Larsen, Helge: "Johan Ludvig Holstein" i: Sv. Cedergreen Bech (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*. Gyldendal 1980, bd. VI, s. 526-29.
- Nordengaard, J.P.: "Herthadalsmøderne. Spredte Træk af Lejrengens politiske Historie" i: *Fra Københavns Amt 1941-42*, s. 3-55.
- Nørgaard, Fred.: *Danmark fra 1864 til Genforeningen med Sønderjylland*. København: Aschehoug 1920. 115 s.
- Poulsen, Leif Bo: "Festpladsen i Klosterskoven" i: Bent Hansen m.fl. (red.): *Træk af Vibys historie i forrige århundrede*. Ramsø Lokalhistoriske Forening 2012, s. 38-41.
- Schrøder, Niels: "Beowulf forstået i samspil med historie/arkæologi og geologi" i: *Historisk Årbog fra Roskilde Amt 2008*, s. 215-16.
- Toftgaard, Jens: *Kampen om København. Magt og demokrati i byens rum 1870-1901*. 2019.
- Warring, Anette: *Historie, magt og identitet – Grundlovsfejringer gennem 150 år*. Aarhus Universitetsforlag 2005. 245 s.
- Wendel-Hansen, Jens Lei: "Grevernes fejde – et aristokratisk oprør i demokratiets ungdomsår" i: *Landbohistorisk Tidsskrift 2013*, nr. 2, s. 75-103.

Noter:

- 1 Festpladsen i Klosterskoven ligger mellem Viby Sj. og Borup Vi har ikke meget viden om de folkelige møder i Klosterskoven i 1800-tallet. Mest omtale har der været om den store grundlovsfest i 1875, hvor deltagerne kom fra store dele af Sjælland og også med tog fra København. Området hørte til Køgekredsen, hvor Alberti blev valgt flere gange. Han var en af talerne på mødet, hvor også nabokredsens folketingsmedlem, Johan Ludvig Holstein, talte. Tak for bidrag til artiklen fra Leif Bo Poulsen.
- 2 Adriansen 269. Herthadalen udgør i dag også en del af vandre- og cykelruten Gudernes Stræde, som strækker sig fra Køge Bugt til Vellerup Vig ved Isefjorden.
- 3 Greverne på Ledreborg omtales nogle steder under navnet Holstein-Ledreborg og andre steder blot med navnet Holstein. I artiklen bruges konsekvent navnet Holstein.
- 4 Adriansen 332.
- 5 I 1830'erne voksede nationalismen frem i Danmark og Slesvig-Holsten. Samtidig blev den sproglige bevidsthed større i det danske hertugdømme Slesvig, hvor det tyske sprog var udbredt. Den slesvigske stændersforsamling gjorde i 1838 den danske konge opmærksom på, at dansk var understimuleret i hertugdømmet. Det resulterede i, at Christian 8. den 14. maj 1840 udsendte et sprogreskript, der skulle styrke det danske sprog.
- 6 Begtrup 439.
- 7 Warring 36.
- 8 Nordengaard 4.

- 9 Bondevennerne var betegnelsen for en alliance i 1840'erne og 1850'erne mellem medlemmer af de liberale og bonde- og husmandsbevægelsen.
- 10 Hans-Ole Hansen 2010, 29.
- 11 Hans-Ole Hansen 1988, 9.
- 12 Dannevirkeforeningen blev stiftet 29. januar 1861 i København og havde som program bl.a., at beholde Slesvig i det danske rige. Medlemmerne mente, at det slesvig-holstenske oprør i 1848 gik ud på at løsrive hertugdømmerne fra Danmark og lægge dem ind under Tyskland, og det ville svække dansk nationalitet og den grundlovssikrede frihed.
- 13 Illustreret Tidende 16.6.1861.
- 14 Hæftet havde titlen "Grundlovsfesten i Herthadalen, den 5te Juni 1861" og indeholdt sange af Grundtvig, P.S., C. Ploug, P.S. og En gammel Landsbypræst.
- 15 Berlingske Tidende 6.6.1861.
- 16 Morgenposten 18.6.1862.
- 17 Nordengaard 20.
- 18 Den politiske scene var i årtierne efter Junigrundloven fra 1849 broget. Under Junigrundloven i årene frem til 1866 kunne det politiske spektrum groft sagt opdeles i tre: et helstatstro Højre, et nationalliberalt Centrum og et tredelt Venstre, primært med tilslutning fra bønder og husmænd. I 1870'erne blev de nationalliberale opslugt af Højre, der stod overfor bøndernes forenede Venstre. Det Forenede Venstres program fra 1870 fastslog, at Junigrundloven i dens fulde omfang er folkets moralske ret. I de følgende årtier bestod der et skrøbeligt sammenhold mellem de forskellige grupper i Venstre.
- 19 Det lykkedes i 1866 de konservative kredse med rod blandt landets godsejere at få gennemført en revision af grundloven, som bl.a. indebærer, at kongen og de største ejendomsbesiddere fik ret til at besætte de fleste pladser i Landstinget. Det var et demokratisk tilbageskridt, men folkestyret var dog en realitet og enevældens epoke endegyldigt forbi. Vedtagelsen af grundloven i 1849 havde haft stor folkelig opbakning, og grundlovsdagen 5. juni blev en national mærkedag.
- 20 Henrichsen 283.
- 21 Henrichsen 303.
- 22 De danske Vaabenbrødre var en dansk forening af krigsveteraner fra de slesvigske krige. Foreningen blev stiftet i 1859 af veteraner fra Treårskrigen og var i hele sin levetid kun åben for personer, der havde deltaget i de to krige. Det havde Johan Ludvig Holstein.
- 23 Roskilde Tidende 31.5.1874.
- 24 Roskilde Tidende 7.6.1877.
- 25 Berlingske Tidende 7.6.1877.
- 26 Nordengaard 27.
- 27 Nordengaard 28.
- 28 Nordengaard 29.

- 29 Dagbladet 10.12.1983.
- 30 Roskilde Dagblad 19.6.1888.
- 31 Roskilde Tidende 14.6.1888.
- 32 Roskilde Tidende 16.6.1888.
- 33 Roskilde Tidende 19.6.1888.
- 34 Toftgaard.
- 35 Roskilde Dagblad 5.6.1889.
- 36 Bredsdorff 120.
- 37 Bredsdorff 122.
- 38 Adriansen 324.